

Урош Шуваковић¹

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици

UDK: 371.95

ISBN 978-86-7372-114-9, 15 (2009), p. 563-581

Прегледни рад

ДРЖАВА И ДАРОВИТИ: МЕЂУУТИЦАЈ ИЛИ ОДВОЈЕНО ПОСТОЈАЊЕ²

Резиме: За стварање друштвене елите, посебно интелигенције и интелектуалаца, нису довољни само надареност и таленат појединаца, већ је од велике важности да постоји одговарајућа друштвена средина која ће омогућити да они дођу до изражаја. Из тог разлога је стварање националних образовних система у XIX и XX веку било од особитог значаја. Они су обезбеђивали масовно описмењавање с једне стране, а с друге омогућавали школовање будуће управљачке елите. Ове две функције су повезане, будући да је настанак масовне писмености допринио да се и из доњих друштвених слојева издвоје талентовани који ће, захваљујући раду и марљивости, добијати прилику да постану део научне, просветне и, уопште, друштвене елите. Тиме се и повећавала вертикална социјална мобилност друштава о којима је реч. У том смислу несумњив је удео државе у омогућавању надаренима и талентованима да кроз школовање постану део друштвене елите. Тим настојањем се руководила и српска држава у XIX веку, али и Краљевина СХС/Југославија између два светска рата.

Кључне речи: надареност, таленат, национални образовни системи, масовно описмењавање, друштвена елита, Кнежевина/Краљевина Србија, Краљевина СХС/Југославија.

Уводне напомене

Могуће је у пронаћи много различитих одређења појма даровитости. Често се приликом одговарања на питање о обдарености појединца инсистира на високом коефицијенту интелигенције ($IQ \geq 140$). Међутим, истраживања су показала да висина коефицијента интелигенције није једини критеријум на основу кога би се могло закључити о присуству ове особине (С. Максић, 1993: 35-58). У настојању да одреди овај појам, Галагер (J. Gallagher, 1976) инсистира на високим постигнућима појединца у опште интелектуалној области, посебним академским областима, стваралачком или продуктивном мишљењу, лидерским

---

¹ uros-s@eunet.rs

² Рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта „Парламентарне странке у Краљевини СХС/Југославији 1918-1941“ који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

могућностима, уметности или психомоторним способностима, док Гарднер (Н. Gardner, 1985) сматра да су различите врсте интелигенције у ствари различити начини помоћу којих појединац може да исказе своју даровитост. Даровито дете је оно које је рођено с неуобичајеном способношћу да савлада одређено подручје (Е. Winner, 2005). Винер овај појам користи за децу коју одликују: превремена развијеност (брже напредовање од просечне деце), инсистирање да „свирају по свом“ (виши квалитет успеха, другачији путеви учења, самосталност и самопоуздање) и жар за савладавањем (висока мотивисаност, опсесиван интерес). Посебан изражај даровитости за одређено подручје уобичајено се назива талентом, а Гање сматра да су за развој талента, изузев надарености, значајни фактори и срећа, друштвена средина и мотивационе и емотивне особине, док подручја развоја талента могу бити академска, уметничка, спортска и технолошка (F. Gagné, 1991: 65-80).

Из свих ових и највећег броја других схватања појмова даровитих и талентованих следи да је реч о индивидуалним карактеристикама, о особинама појединаца. При том, те особине долазе до изражаја углавном у школском добу, па стога и не чуди што се „најчешће под даровитошћу подразумевају висока (супериорна) школска постигнућа и значајно интелектуално испољавање појединаца који су уочени или идентификовани као даровити“ (Б. Ђорђевић, 1995: 29-30). „Рано дијагностицирање обдарености представља почетак посебне бриге друштва о талентима, поклањање њима посебне пажње стварањем повољнијих услова за њихов развој. Оваквом својом акцијом друштво настоји да изгради своју елиту“ (Д. Ж. Марковић, 2006: 24).

Када је о појму елите реч, и поред мноштва схватања која стављају нагласак на поједине особине припадника елите (В. Парето – способност, Г. Моска – власт, К. Махајмн – рационалност, Р. Дал – одлучивање, С. Келер – положај, Е. Ецони-Халеви – надзор над ресурсима), данас преовлађује становиште да елиту сачињавају они који у некој области располажу са највише моћи (С. Антонић, 2007: 119). Овакво становиште омогућује да се уочи формирање елита у најразличитијим врстама занимања, па је могуће говорити о политичкој, привредној, војној, медијској, спортској, просветној, научној, итд. елити. У вези са овим јавља се проблем што се доследном применом оваквог становишта прихвата и формирање елита у оним врстама занимања која постоје, али се сматрају друштвено непожељним и неприхватљивим, антивредностима, попут таквих као што су криминалци, проститутке и сл. Имајући то у виду, Д. Ж. Марковић, схватајући такође да се у оквиру сваког занимања може говорити о елити, успоставља и допунски, морални

критеријум: да је реч о друштвено позитивно вреднованом и прихваћеном занимању³.

У XX веку, у коме је држава на себе преузимала много више функција него икада од свог настанка, један од најважнијих система унутар сваке државе је био – образовни систем. Заправо, бар када је о Европи реч, последња два века су били – доба описмењавања, а најзначајнију улогу у том процесу су, наравно, играле национални образовни системи. Они су, с једне стране, извршавали функцију масовног описмењавања (масовно=неелитно), а с друге стране, њихова је улога била да изшколују у најбољем могућем маниру будућу друштвену, тачније управљачку, елиту држава о којима је реч. За разлику од ове прве функције која се зачиње тек у XIX веку, системско школовање елите је постојало и знатно раније. „Образовању елите (је) увек придаван посебан значај. Кроз тај процес се будући управљачи и међусобно упознају и спајају их пријатељства из студентских, као што неке друге повезују пријатељства из војничких или ратничких дана“ (В. Становчић, 1993: 291). Први универзитети се у арапском свету јављају већ у IX, X и XI веку, када тек настају први европски универзитети⁴. Треба уочити и то да је улога коју образовни системи имају у масовном описмењавању, истовремено омогућавала квалитативну селекцију из тог мноштва. Они појединци који нису имали довољно материјалних средстава или породично респектован положај у друштву, на основу своје обдарености и талента, што се у школама оцењивало као „одличан ђак“, могли су се школовати као стипендисти у сврху заузимања значајних управљачких функција, што потврђује постојање социјалне покретљивости у овим друштвима. На овај начин, образовни системи националних држава стварали су друштвене слојеве интелектуалаца и интелигенције (Т. Ботомор, 2008: 73-80), неопходне за даљи развој друштава о којима је реч.

Зачеци школовања елите у Србији XIX века

Србија се, као држава у настајању, почетком XIX века суочавала са проблемом опште неписмености, с једне стране и са

---

³ Д. Ж. Марковић, Дискусија на 15. међународном округлом столу „Даровити и друштвена елита“, Висока школа струковних студија „Михаило Палов“, Вршац, Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad, Romania, 10.07.2009, Вршац

⁴ University of Al-Karaouine, основан у граду Фес, у Мароку, 859. године, најстарији је постојећи универзитет у свету. Још два су универзитета основана у арапском свету, пре првих европских: Al-Azhar University у Каиру, Египат, 975. и Nizamiyya, у граду Исфahan, у Ирану, 1065. године. У Европи се тек 1088. формира Болонски универзитет, Италија, две године касније, 1090. Париски универзитет (касније назван Сорбона), Француска, а шест година после њега University of Oxford, Енглеска.

проблемом недостатка образованих људи за вршење управљачких послова, с друге стране. Као земља без аристократије, са народним вождом (више војним, али и политичким), Србија је морала да започне решавање проблема непостојања образованог управљачког слоја у друштву.

Прва висока школа у Србији настаје тек 1808. године – Велика школа. Она је била „далека претеча данашњег Универзитета у Београду“ (В. Грујић, 1987: 1, 6). Оснивање Велике школе представљало је израз потреба устаничке Србије да одшколује будуће носиоце значајних друштвених (управљачких) функција. То је, уосталом, Карађорђе изричито и нагласио на свечаности поводом њеног отварања: „Ми имамо довољно мишица за одбрану Србије, али немамо довољно вештих људи за управљање. Да ми знамо државу водити онако како знамо водити војску, другојачије би сада стајали. Учите се ви, дакле, да наставите наше срећно започето дело. У вама је сва надежда наша са те стране“ (Р. Љушић, 1988: 5). И заиста кроз ову школу су прошли истакнути појединци тадашње Србије: Вук Караџић, Јеврем Ненадовић, Сима Ненадовић, Алекса Карађорђевић и др. Љушић наглашава да су „школу похађала, у већем броју, деца српских старешина“, али да у погледу уписа нису постојала никаква ограничења у вези са друштвеним и материјалним статусом родитеља полазника. Друштвене и политичке прилике у Србији тога доба условиле су да је Велика школа одшколовала само две генерације полазника.

Лицеј основан у Крагујевцу 1838. године, а пресељен у Београд три године касније, 1841, наставио је тамо где је стала устаничка Велика школа. Акт о његовом оснивању донео је кнез Милош Обреновић. Из података који се односе на његових првих петаест година рада (до 1853.) види се да је више од половине студената Лицеја (50,92%) долазило из градских средина, при чему највећи број њих из Београда, Крагујевца и Шапца (укупно 36,53% свих студената). Значајан број студента долази на школовање на Лицеј из Аустрије (12,55%), као и из српских крајева који су били у саставу Отоманске империје (В. Павловић, 1988: 745-753). За похађање Лицеја постојале су стипендије (тзв. „отечествене благодетејанице“), које су додељиване по кумулативном стицању два основа: сиромаштво и добар успех у учењу, док је за странце важило правило неодавања стипендија, изузев по посебном одобрењу Министарства просвете. Чак 42,07% студената Лицеја су државни стипендисти, и они углавном долазе из земљорадничких, занатлијских и удовичких домаћинстава (В. Павловић, Исто). Тадашње Министарство просвете је посебно пратило њихове студије, како би онима који нису „превасходни“ стипендије

смањивало или укидало, у корист других. „Анализа порекла студената не оставља никакве дилеме да су уставобранитељи своје чиновнике углавном добијали из градске средине...нема никакве сумње да су студенти са Лицеја скоро сви Срби“. У погледу социјалног порекла, из чиновничких породица је 25,09% студената, занатлијских 22,14%, земљорадничких 14,39%, трговачких 14,02%, свештеничких 6,64% (В. Павловић, 1988: 748-750). Међу чиновничком децом која похађају Лицеј су и синови Аврама Петронијевића, књажевског саветника и Илије Гарашанина, министра унутрашњих послова. Лицеј су завршили и каснији истакнути припадници српске политичке елите: Димитрије Матић, каснији професор и министар, Константин Николајевић, каснији представник Србије у Цариграду и министар, Јеврем Грујић, вођа српских либерала и министар, Јован Ристић, министар и намесник 1868, и др. Каснијим законским изменама, Лицеј је претворен у Велику школу (1863), да би коначно из њен настао Универзитет у Београду (1905) (Д. Јанковић, 1988: 51-62).

Осим оснивања сопствених школа, укључујући и универзитет, на којима су школовани будући носиоци управљачких функција, при чему је био велики број стипендираних од стране државе чиме је омогућавано талентованим, а сиромашним да заврше школу, али је истовремено обезбеђивана и вертикална социјална мобилност, законодавне активности на овом плану која је прописивала већ од краја 1882. године обухват све деце, укључујући и женску, обавезним основним школовањем, активности српске државе XIX века на „планирању елите“ (Ј. Трговчевић) су значиле и слање најбољих у иностранство, на студије на тамошњим факултетима. Њиховим школовањем у иностранству стварана је кадровска база која је омогућавала развој домаћег образовног система и стварање аутохтоне интелигенције и интелектуалаца, али је истовремено омогућавано да у српско друштво допру напредне, модернизаторске идеје зачете и развијане у западној и средњој Европи и Русији.

Ову последње наведену последицу школовања у иностранству кнез Милош сигурно није имао на уму када је 1830. године упутио шесторицу српских младића на студије медицине у Бечу и Пешти, потом још двојицу на студије сликарства и фармације, као и неколицину на војне академије у Влашкој и Русији (Р. Љушић, 1986: 401). Ипак, „школовање у иностранству није било планско, јер је кнез по свом нахођењу давао стипендије“ (Ј. Трговчевић, 2003: 33). Неколико година касније, од 1839. године, слање студената на школовање у иностранство постаје планска и систематска државна активност која се континуирано одвијала.

Додуше, није сваке године слат једнак број њих у иностранство, што је зависило првенствено од тренутних друштвено-политичких околности: нити су сви владари и све власти имали једнак смисао за схватање овакве врсте потреба, нити се Србија у свим годинама налазила у истом политичком положају (било је и година мира и година рата, година кризе и година напретка, итд.). Поступак за добијање стипендије за „државног питомца“ се одвијао тако што би надлежна државна установа исказала потребу за стручњацима одређеног профила, потом би ресорно министарство тај захтев разматрало и, уколико би га усвојило, расписиван је конкурс. „У другој половини века је редовно на конкурсима било много више пријава него што је било места, па су комисије бирале међу пријављенима оне за које су сматрале да ће моћи да испуне захтеве даваоца помоћи“ (Исто: 34). Пре одласка на стипендију државни питомци су потписивали једну врсту изјаве (Упутства), којом су се обавезивали да школу заврше у року и да, по повратку у земљу, раде у државној служби. Обавезе које су наметане студентима у иностранству некада су биле веома захтевне, па је тако од њих тражено нпр. да пишу исцрпне извештаје о свом раду у току полугодишта, да дају преглед предавања која су похађали, чак и списак књига које су читали, о чему се може закључити из извештаја и документације која постоји о студирању у иностранству наших великана Богдана Поповића и Јована Цвијића (Исто: 35). Иначе, избор места и дисциплине студија за државне питомце је вршила држава, према сопственим потребама. Љ. Трговчевић процењује да је Србија до избијања I светског рата стипендирала у иностранству више од 1300 студената, док је оних који су на студије у иностранство одлазили сопственим средствима „било скоро у подједнаком броју“ (Исто: 39-40). Она наводи и податак да је међу стипендистима Краљевине Србије после 1882. године било 46 жена. „По повратку у Србију један део државних стипендиста запошљавао се у државном апарату а други у школству, тако да је у последњим деценијама XIX века највећи део наставника Велике школе имао диплому неког од европских универзитета“ (Љ. Трговчевић, 1988: 69, 81-86). Ту интелектуалну елиту тадашње Србије сачињавали су, поред осталих, и Сима Лозанић, Ђорђе Станојевић, Јован Цвијић, Богдан Поповић, Михаило Петровић, Слободан Јовановић, Живојин Перић, Милан Недељковић, Павле Поповић, Бранислав Петронијевић, Станоје Станојевић, Александар Белић, Јован Скерлић, Чедомиљ Митровић, Божидар Марковић, Коста Кумануди, Милош Тривунац, Момчило Нинчић, Нико Миљанић и др. Многи од њих су били и страначки прваци, посланици и министри у владама Краљевине Србије, односно Краљевине СХС/Југославије.

Када је реч о државама у које су наши студенти одлазили ради школовања, Трговчевић указује на постојање три културна круга: средњеевропски, француски и руски. Приликом избора места студирања пресудан је био углед универзитета „иако су у појединим моментима и политички чиниоци у одређеној мери доприносили одлуци“. Када је о средњеевропском културном кругу реч, највећи број студената из Србије је студирао у Немачкој, где су по броју наших студената предњачили Берлински и Минхеншки универзитет, потом универзитет у Лајпцигу. Изузетну важност за Србе, особито у првој половини XIX века, имали су универзитети у Аустрији и Угарској, одакле су долазили први српски школовани студенти. Подаци указују да се највише оних који су студирали у Бечу опредељивало за медицину, потом за филозофске дисциплине. Према овој класификацији, средњеевропском културном кругу припада и Универзитет у Цириху „коме су Срби давали предност у односу на друге швајцарске универзитете. Боравак младих Срба у Цириху 60-их и 70-их година прошлог века особито се примећивао у њиховој каснијој политичкој делатности; тамо су под утицајем Руса прихватили социјалистичке и нихилистичке идеје и пренели их у Србију“ (Ј. Трговчевић, 2003: 40-42). Када је о француском културном кругу реч, први наши студенти одлазе на студије у Париз средином XIX века, али у знатно мањем броју него када је реч о одласку на студије у Немачку. Политичко приближавање са Француском, настало после 1903. године, повећало је и број студената који тамо студирају, али је тај број надмашио број оних који студирају у Немачкој тек 1913/1914 године. Руски културни круг је био најмалобројнији и током читавог XIX века, све до избијања I светског рата тамо су студирала само 34 студента из Србије и других словенских земаља, иако је од 60-их година постојао организован напор руске владе и Московског словенског комитета да студентима Словенима олакшају студије дајући им стипендије, при чему је једнак број њих студирао на универзитетима у Москви и Петровграду, а тек неколицина у Одеси. Од дисциплина, најчешће су студирале медицина и филозофија. Од посебног значаја за Србију су биле „три руске духовне академије (Кијев, Москва и Харков) као највиша теолошка училишта у православном свету“, на којима се образовао већ број наших теолога, међу којима су неки касније постали и значајни црквени великодостојници (нпр. митрополит Михајло, архимандрит Никанор) (Исто: 42-44).

Школовање елите Краљевине СХС/Југославије

Резултат завршетка I светског рата било је и стварање нове државе Јужних Словена – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године.

Иако је у новој држави постојао просветни ситем наслеђен из Краљевине Србије, односно Аустро-Угарске када је реч о територијама које је она имала у свом саставу до тада, брига о друштвеној елити се морала наставити. У том смислу краљ Александар и Влада су предузимали више мера: од изградње и оснивања мреже основних и средњих школа, посебно у неразвијеним подручјима Краљевине, преко успостављања три универзитетска центра (Београд, Загреб, Љубљана), до слања наших студената на основне и постдипломске студије у иностранство.

Југословени су се школовали у најмање 19 држава, како се може закључити из једног акта који је Опште одељење Министарства просвете Краљевине Југославије упутило Чехословачком посланству у Београду марта 1936. године (АЈ, 66-454)⁵. Међутим, и даље је могуће говорити о културним круговима, с тим да за разлику од три културна круга из периода Краљевине Србије, у раздобљу после I светског рата могуће је говорити о два: француском и средњеевропском. Трећи, руски, је нестао са оснивањем СССР-а после Октобарске револуције 1917. године. Краљ Александар и старојугословенске власти су биле сувише конзервативне да би успоставиле дипломатске односе са првом земљом социјализма. Непостојање тих односа се политички одразило и на непостојање организованог школовања наших студената у Совјетском Савезу. Када је у питању бројност наших студената у преостала два културна круга, непосредно после I светског рата француски је био бројчано неприкосновен, да би средином тридесетих година средњеевропски постао бројнији и по томе се приближио француском.

Завршетак рата је мноштво наших ђака сачекало у Француској. Они су тамо евакуисани и тамо им је омогућено школовање. С обзиром на тако велики број, било је неопходно решавати питање њиховог статуса после окончања рата. Зато је министар просвете Љуба Давидовић већ 10. јануара 1919. године донео одлуку да до јула исте године у Француској на школовању остају наши ђаци, те да ће по критеријуму успеха на испиту зависити ко ће од њих и даље уживати државну помоћ. Касније ће

---

⁵ Архив Југославије, 66-Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, фасцикла 454

највећи број њих бити враћен у земљу, док ће на школовању остати углавном студенти.

Имајући у виду бројну колонију југословенских академских грађана у Француској, у Паризу је оформљено и Просветно одељење Краљевине СХС у Француској, које је 1926. године укинато због редукције броја државних стипендиста због штедње, али је и даље при нашој амбасади постојао просветни референт који се старао о положају наших студената, редовној исплати њихових стипендија, итд. У његове надлежности је спадала, нарочито после укидања просветног одељења, и државна пропаганда у тој земљи, организовање посета и размене научних радника и сл.

Школска година	1919	2021	2122	2223	2324	2425	2526	2627	2728	2829	2930	3031	3132	3233	3334
Укупно странаца	2553	3564	3232	3068	3266	4054	5737	7215	6596	6931	7454	7741	7504	7496	8022
Југословена	434	370	263	196	184	157	234	298	259	251	241	246	249	190	169
Студенткиње из Југослав.	59	41	39	22	22	13	33	68	48	58	38	46	52	37	30

Табела 1: Упоредни преглед броја страних студената и студенткиња из Југославије на Париском универзитету за период 1920-1934⁶.

Како се из табеле 1 види, од укупно 84433 страна студента на Париском универзитету, у овом петнаестогодишњем периоду их је из Краљевине СХС/Југославије било 3741 (4,43%), од ког броја 606 (16,2%) жене. Највише наших студената је студирало право, потом медицину, књижевност, науке (ради се о техничким наукама) и тек по 1-2 годишње фармацију. Књижевност су доминантно студирале жене, којих је у знатно мањој мери било и на другим факултетима. Слична је структура по врстама студија и када се радило о нашим студентима на универзитетима у Марсеју, Лиону, Бордоу, Нансију, Монпељеу, Тулузу, Стразбуру и др. Уочљиво је да

⁶ Састављено на основу акта просветног референта Краљевског посланства Југославије у Француској бр. 780 од 27. 10. 1934. (АЈ, 66-438)

је број наших студената на Париском универзитету у читавом овом петнаестогодишњем периоду стагнирао и апсолутно и релативно, при чему овим подацима нису обухваћени други универзитети у Француској, на којима је такође, али у мањој мери, било наших студената.

Постојала су два извора прихода за стипендије у Француској. Један, већи број стипендија, финансирала је Краљевина СХС у целости. Тај број је временом смањиван, да би пред избијање II светског рата био симболичан, при чему је било и година када нисмо имали ниједног стипендисту о трошку нашег буџета, нпр. 1936, што се види из већ цитираног дописа Општег одељења Министарства просвете Краљевине Југославије Чехословачком посланству у Београду марта 1936. године (АЈ, 66-454). Други извор стипендија био је француски буџет. Постојале се тзв. француско-српске стипендије и њих је годишње уживало око 50 наших студената. Наше власти су улагале максималне напоре у оквиру дипломатских односа са Француском, уз позив на „братство по оружју“, како би обезбедиле што више средстава од Француске намењених стипендијама за наше студенте. У ту сврху из државног буџета плаћани су хонорари високим француским државним и просветним функционерима, како би лобирали за повећање ове ставке у француском буџету⁷. Овај лобистички издатак је за југословенску владу био веома исплатив, бар како следи из извештаја просветног референта Краљевског посланства Југославије у Паризу PRN 33 од 1. јуна 1934. године у коме он реферише да од укупно 800000 француских франака које Министарство просвете Француске издваја за стране студенте из целог света, 410000 франака одлази на студенте из Југославије (АЈ, 66-438).

Број „државних питомаца“⁸ у Француској је варирао из године у годину. Тако их је у новембру 1922. било 233 (АЈ, 66-435), у 1932. години 70 (АЈ, 66-438), у фебруару 1936 „око 40-50 студената годишње“ (АЈ, 66-454). Треба уочити то да су и наше и француске власти водиле рачуна о томе на студирање којих наука упућују наше стипендисте. Тако се из извештаја просветног одељења за новембар 1922. године јасно види да од укупно 233 државна стипендиста у Француској, чак њих 182 студирају

⁷ Тако су хонорари у висини 2500-5000 француских франака исплаћивани мањену, секретару Министарства просвете Француске, Морису Гијоу, секретару париског универзитета (АЈ, 66-436), односно по 2000 француских франака Даниелу Сулеу и Роже Лемату, са Париског универзитета који су били надлежни за разне захтеве наших студената (АЈ, 66-438)

⁸ Појмом „државни питомци“ обухваћени су сви стипендисти-држављани Краљевине СХС/Југославије, без обзира да ли им се стипендије исплаћују искључиво из нашег или комбиновано и из нашег и из француског буџета.

медицину, у који број су укључени и свих 46 студената који добијају стипендију француско-српску стипендију, као и њих 7 који који студирају у Алжиру, тада у саставу Француске. По броју стипендија по научним областима следе техничке науке са 11 стипендиста, ветерина са 7, право са 4, политичке науке и књижевност са по 3, архитектура са 2 државна стипендиста (АЈ, 66-435). Јасно је, дакле, да су власти водиле политику стварања интелигенције у области примењених наука, тако да се знања стечена у иностранству могу одмах стваити на располагање након повратка стипендиста у земљу. Ова је структура касније промењена, па су француске стипендије намењене нашим држављанима школске 1935/36 године углавном даване „студентима који студирају енглеску и француску књижевност, још и националну историју“ (АЈ, 66-454).

У знак сећања на краља Александра који је убијен у Марсеју 1934. године, општина Марсеј је установила стипендију „Александра Југословенског“ која се додељивала годишње једном нашем студенту. За школску 1938/39, за студије медицине, добио ју је Вукан Чупић, каснији угледни професор београдског Медицинског факултета и оснивач Института за мајку и дете на Новом Београду.

У сврху обезбеђења смештаја за наше студенте који студирају у Паризу, а и ради демонстрирања посебних односа између Француске и Југославије, 1937. године је иницирана изградња Југословенског дома у Париском универзитетском граду (АЈ, 66-439).

Чехословачка је, по окончању I светског рата, била земља са другим бројем југословенских студената, одмах после Француске. Према Извештају од 14. маја 1919. године, само се у Прагу тада налазило „преко 1000 наших студената“, док је технику у Брну студирало њих 55 (АЈ, 66-440). Стога је и у Чехословачкој у првим поратним годинама постојао наш просветни инспектор, који се старао о редовном сервисирању државних стипендија и уопште водио бригу о нашим студентима. Та је установа укинута 1925. године због смањења броја студената. Слично као и у Француској, и у Чехословачкој је константно опадао број наших студената, тако да их је Извештају од 30. априла 1938. године тамо било укупно 311, од тога највише у Прагу (229), Брну (66), а остатак у другим местима. Структура школа које су похађали је другачија него када је реч о Француској. У Чехословачкој се на високим школама похађају првенствено техничке науке (165 студената), филозофија (18), медицина (16), агрономија и ветерина (по 15), трговина (6), право, хемија и конзерваторијум (по 5), шумарство (4), рударство (3),

уметничка академија (3), теологија (1). Остатак је похађао више и специјалне школе (АЈ, 66-443).

Када је о државним питомцима реч, њих је у Чехословачкој било значајно мање него у Француској. Из Извешатаја нашег Посланства у Прагу од 8. септембра 1924. године види се да је у првих пет послератних година 171 наш стипендиста завршио студије у Чехословачкој (АЈ, 66-441). Постојало је и више струковних организација наших студената у Прагу: Академско удружење „Југославија“, основано далеке 1905. године, Клуб стипендиста Министарства просвете Краљевине СХС у Чехословачкој, основан 1923, Југословенско-Чехословачка лига. Као и у Паризу, постојао је и деловао Словенски институт у Прагу.

За боравак наших ђака и студената у Чехословачкој, значајне су биле и тзв. „феријалне стипендије“, које су омогућавале да њих по неколико десетина годишње борави у Чехословачкој током „великог распуста“, док су Чеси и Словаци такође боравили у нашој земљи, углавном на приморју. Ипак, ове су стипендије више имале улогу упознавања култура и земаља, него сврху формирања друштвене елите.

За потребе наших студената у Прагу је 1933. године изграђен „Александров дом“.

Као и Чехословачка, и Немачка и Аустрија спадају у средњеевропски културни круг, у оквиру кога су такође школовани наши студенти, већином са подручја које је некада било у саставу Аустро-Угарске. Подаци говоре да је само у Пруској 1922. године било 250 студената из Краљевине СХС, док је у читавој Немачкој било 15 наших стипендиста. Број стипендиста у Немачкој је варирао: 1923. године – 11, 1925. – 14, 1927. – 7, 1931 – 11, 1939 – 39 наших стипендиста који сви уживају било Хумболтову било Немачку државну стипендију (АЈ, 66-448). Уочава се да је са порастом моћи Немачке у свету, растао и број наших држављана који су стипендирани у тој земљи, тако да је он достигао максимум у години избијања II светског рата.

У првим годинама после I светског рата било је више наших државних питомаца у Аустрији. Тако их је 1922. било 176, док је већ у децембру 1923. тај број опао на свега 74. У даљем периоду тај број је смањиван, претежно у корист студија у Немачкој (АЈ, 66-449).

И Швајцарска је земља која припада средњеевропском културном кругу, са тардицијом школиовања наших студената у њој. Јула 1919. у тој се земљи затекло 150 наших студената, да би се тај број већ у фебруару 1920. увећао на 291 студента. Године 1931. у Швајцарској је било 55 наших државних питомаца (АЈ, 66-450). Постојао је и Српски потпорни фонд, чија су средства била

намењена за куповину одела нашим студентима, плаћање пут у Отаџбину, итд.

И у Пољској је било наших студената, али значајно мање него у претходно наведеним земљама. Ипак, 1922. године било је 10 државних стипендиста који су студирали ветерину у Лавову. Наших студената било је и у данцингу и Кракову, у коме је постојао и Југословенски академски клуб „Словенски Југ“. Наше посланство и наш просветни референт, који је постојао у Варшави, су у много наврата упозоравали Министарство просвете на лош материјални положај наших стипендиста, на кашњење у исплати њихових стипендија и, посебно, да је њихова висина недовољна за живот у овој земљи. Од 1926. године Министарство вера и народне просвете Пољске одобравало је 2 стипендије годишње за наше студенте.

Географски (а ни духовно), Енгелска се не може сврстати ни у један од два наведена културна круга. За таквим сврставањем, међутим, нема ни потребе, будући да је број наших студената у овој земљи био мали. 1. јануара 1919. године у читавој Великој Британији се школовало 411 наших ђака и студената (АЈ, 66-446). Тамо је основан и Фонд српског посланика, преко кога је енглеска влада стипендирала мањи број наших студената, до 10 годишње, а најчешће и мањи број. При нашем посланству у Великој Британији постојао је и просветни референт, као и у посланствима при другим пријатељским државама из I светског рата. Он се старао о нашим студентима, посебно о стипендистима Фонда српског посланика. Тако 21. јуна 1933. он реферише у вези са студентом Миленком Јовановићем, стипендистом економије на Кембриџу, који је као најбољи кандидат у Београду „са одликом“ завршио Правни факултет, како су на Кембриџу оценили да „он нема способности за економске студије“ (АЈ, 66-446).

Уопште када је о стипендистима реч, у првим послератним годинама њих су упућивала разна министарства и покрајинске владе, да би од 1. априла 1922. године ово прешло у искључиву надлежност Министарства просвете. Тада је, такође, одлучено да само једно дете из куће може да буде државни стипендиста, и то уз услов да родитељи не плаћају непосредни порез виши од 150 динара годишње, не рачунајући у тај порез плату државних чиновника. Била је обавеза студената да доставе доказе о овоме, а контрола је била појединачна и прилично строга, тако да су неким студентима чији су родитељи плаћали више пореза од прописаног укидане стипендије. Ипак, тумачењем министра просвете је наложено да уколико се затекне на студијама у иностранству више деце из исте куће као државни питомци, сви они настављају у истом статусу школовање.

Статус државног питомца се стицао конкурсом који су спроводиле наше власти чак и за оне стипендије које су заједнички додељиване са француском владом или од стране других страних влада. Два су критеријума важила за добијање стипендије, која су морала бити задовољена кумулативно: социјални критеријум, по коме су у предности били сиромашни студенти, и критеријум успешности у школовању. Министарство просвете је ревносно пратило извршавање обавеза од стране државних питомаца и преко свог одељења у Паризу, касније просветног референта, прибављало мишљење факултета на којима су студирали о њиховом успеху. Исто се поступало и када је реч о нашим државним питомцима у другим земљама. Иначе, државни питомци су, осим стипендија, имали право и на једнократну помоћ по другим основама, нпр. ради набавке зимског капуца, повратка у земљу, лечења и сл.

Режим студија за државне питомце је био веома строг, а стипендија се губила а) уколико студент на време не пријави испит, или га пријави па одустане, б) када не похађа редовно предавања и „остале практичне радове“ (вежбе), в) кад не поднесу уверење да су колоквирали из својих предмета, „ако у том року немају да полагају испита“, г) кад падну на испиту и д) „кад се понашају недостојно или исповедају начела противна друштвеном и државном поретку“. Студентима који су пали испит било је омогућено да га положи „о свом трошку“ па би им се тада враћала стипендија. У другом случају, стипендија им је могла бити враћена „кад школска власт то предложи, пошто се уверила од надлежних универзитетских власти да је уредно походио предавања (практичне радове) и био марљив, или је у току семестра био озбиљно болестан“. То враћање стипендије се у овим случајевима могло учинити само једанпут током школовања студента (АЈ, 66-454, Одлука Министарског савета Краљевине СХС, заведена у Министарству просвете бр. 2163, 20. јула 1921. године). Према наведеној одлуци, питомци су после завршених студија морали служити у државној служби онолико година колико је стипендија трајала. У каснијим променама прописа је, међутим, број година који се мора провести у државној служби дуплиран у односу на трајање стипендије, што се види из обавезе коју је потписао наш познати сликар Божидар Јакац ради уживања наше државне стипендије у Чехословачкој, на Факултету финих уметности у Прагу (АЈ, 66-441). Године 1925. Министарски савет Краљевине СХС доноси нова правила којима се предвиђа да наши стипендисти у иностранству могу да буду искључиво „свршени дипломирани студенти домаћих универзитета и Виших Стручних и Уметничких Школа, поданици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“. Тиме је извршена значајна редукција броја студената,

али и измењена сврха студирања у иностранству. Од тада се, од стране наше владе, стипендије у иностранству дају само за последипломска усавршавања, што указује на настојање да се омогући најбољима да стекну докторате у најбољим универзитетским центрима. Ради се, дакле, о систематском настојању да се са политике креирања управљачке елите, интелигенције, пређе на политику подстицања развика креативне, стваралачке елите, интелектуалаца⁹.

Наше су власти водиле рачуна и о идеолошком усмерењу наших студената. Нарочито су се старале да не допусте комунистичко деловање међу југословенским студентима уопште, а посебно међу онима који су „државни питомци“. Уколико су за неког студента постојале индикације да је комуниста, просветни референт нашег посланства у земљи-домаћину је писао посебан извештај, а уколико би се показало да су индикације тачне, студент би губио стипендију. У овом погледу постојала је такође међудржавна сарадња. Тако је, нпр. студент права у Стразбуру Симеон Филиповић 1923. протеран из Француске, а таква одлука је мотивисана извештајем француске полиције о томе да овај младић „води неуредан живот“, те да „посећује стално комунистичке зборове и учествује у њиховој пропаганди“ (АЈ, 66-436). Већ 1920. године је захтевано да се студенту у Прагу Лазару Ђорђевићу одузме државна стипендија, због комунистичког говора који је одржао у Даниловграду. Из извештаја нашег посланства у Чехословачкој из 1929. године види се да је од наших државних питомаца у Југословенском студентском дому у Прагу одузет „комунистички материјал“ (АЈ, 66-440). Уопште, из овог посланства су ревносно слани извештаји о комунистичкој делатности појединих државних питомаца, са захтевом да им се стипендије одузму. Из нашег Посланства у Немачкој 1928. године упућен је извештај да је студент хемије у Ахену Кирил Татарчевић члан екстремистичке ВМРО (АЈ, 66-448).

Бројни су припадници друштвене елите наше земље стваране између два светска рата на разним иностраним универзитетима. Међу њима су и Павле Савић, Александар Дероко, Сениша Станковић, Александар Леко, Вукић Мићовић, Јеврем Недељковић, Драгиша Мишовић, Радомир Лукић и многи други.

Закључна разматрања

За стварање друштвене елите, посебно интелигенције и интелектуалаца, нису довољни само постојање надарености и

---

⁹ Оба појма, интелигенција и интелектуалци, у различитим значењима, онако како их даје Т. Ботомор у свом раду „Елите и друштво“.

талента, већ је од велике важности да постоји одговарајућа друштвена средина која ће омогућити да они дођу до изражаја. Из тог разлога је стварање националних образовних система у XIX и XX веку било од особитог значаја. Они су обезбеђивали масовно описмењавање с једне стране, а с друге омогућавали школовање будуће управљачке елите. Ове две функције су повезане, будући да је настанак масовне писмености допринио да се и из доњих друштвених слојева издвоје талентовани који ће, захваљујући раду и марљивости, добити прилику да постану део научне, просветне и, уопште, друштвене елите. Тиме се и повећавала вертикална социјална мобилност друштва о којима је реч. У том смислу, одговор на питање из наслова овог рада је несумњив: удео државе у омогућавању надаренима и талентованима да кроз школовање постану део друштвене елите је неоспорив. Тим настојањем се руководила и српска држава у XIX веку, али и Краљевина СХС/Југославија између два светска рата.

Потребу систематског стварања српске друштвене елите уочили су још Карађорђеви устаници, који су са том намером и основали 1808. године Велику школу, чији је задатак био да обезбеђује школован кадар за управљачке послове. Због општих прилика у земљи и краха устанка, она престаје са радом, а тек 1838. године оснива се Лицеј, који прераста у Универзитет у Београду 1905. године. Процес настанка Универзитета у Београду је, према томе, трајао мало краће од једног века. Истовремено са оснивањем школа у Србији, законским проглашавањем обавезног школовања за сву српску децу, изградњом нових школа, на стипендије у иностранство се шаље сваке године по неколико државних питомаца Србије. Њихово систематско слање почиње 40-их година XIX века и о томе се стара српска држава у настајању. Од тада па до избијања I светског рата, Кнежевина, а потом и Краљевина Србија чиниле су мноштво напора како би обезбедиле у једној сељачкој држави стварање друштвене елите. Зато се пред српске државне стипендисте постављао задатак да у иностранству стекну што више знања, по могућству из широког круга области, која би се могла пренети другима или практично применити по њиховом повратку у земљу. Идеја је била јасна: примена тада најсавременијих знања стечених у иностранству, у корист напретка Србије. Чињеница да су дестинације наших стипендиста биле средња Европа (Аустрија, Угарска, Немачка, Швајцарска), Француска и Русија, условила је да су они трпели различите интелектуалне и друге утицаје, па се зато може говорити о тадашња три културна круга: средњеевропском, француском и руском.

С настанком Краљевине СХС/Југославије не престаје потреба за даљим школовањем широких народних слојева, али ни за планирањем интелектуалне елите. Осим успостављања три универзитета (Београд, Загреб, Љубљана), значајно је и школовање многих наших сународника у иностранству. Због тога што су прекинути дипломатски односи са СССР-ом услед победе социјализма у тој земљи и неспремности конзервативног југословенског режима да то прихвати, трећи, руски културни круг је престао да постоји. Није било државних стипендија за одлазак у Совјетски Савез. У први план избија француски културни круг, где се у првим годинама после I светског рата масовно школују наши ђаци и студенти. Касније се овај број смањује, али у читавом периоду до избијања II светског рата Француска као место избора за образовање има примат у односу на средњеевропски културни круг, у оквиру кога се посебно истиче Чехословачка. Првих година после окончања I светског рата политика наше владе је била и даље кроз школовање у иностранству стварање интелигенције која ће своја знања по повратку у земљу применити кроз рад у просвети или у државној, административно-управљачкој служби. Међутим, од 1925. године на школовање у иностранство се шаљу само они студенти који су завршили неки од факултета у нашој земљи, ради додатног усавршавања, специјализације, одбране доктората, чиме се политика планирања елите мења у правцу настојања да се школују интелектуалци.

У свим овим напорима за школовањем друштвене елите Србије, односно СХС/Југославије, своје место заузима и питање школовања жена. Конзервативизам је на том плану долазио до пуног изражаја. Ипак, већ се у Краљевини Србији отварају женске основне и више школе, а у последњој четвртини XIX века прве студенткиње уписују Филозофски факултет, односно Велику школу. Када је реч о стипендирању студенткиња у иностранству, оне су у укупном броју стипендиста Краљевине Србије после 1882. године учествовале са око 5%, да би тај проценат међу стипендистима Краљевине СХС/Југославије порастао на око 15%.

Сва ова настојања резултирала су великим бројем врхунских интелектуалаца који су своја знања уградили у темеље напретка Србије током XIX и XX века.

Л и т е р а т у р а :

- Антонић, С (2007), *Елита*, у Мимица, А, Богдановић, М (ур.): „Социолошки речник“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд
- Ботомор, Т (2008), *Елите и друштво*, “Mediterran publishing”, Нови Сад
- Gagné, F. (1991), *Toward a differentiated model of giftedness and talent*, in Colangelo, N. and Davis, G. A. (Eds.), „Handbook of gifted education“, Allyn and Bacon, Boston
- Gallagher, J (1976), *Teaching the Gifted Child*, Allyn and Bacon Inc. Boston
- Gardner, H (1985), *Frames of Mind – The Theory of Multiple Intelligence*, Basic Books, New York
- Грујић, В (1987), *Лицеј и Велика школа*, САНУ, СХХVIII, Београд
- Ђорђевић, Б (1995), *Даровити ученици и (не)успех*, Заједница учитељских факултета, Београд
- Јанковић, Д (1988), *Претварање Велике школе у Универзитет*, у А. Митровић (гл.ур.): „Универзитет у Београду 1838-1988“, Универзитет у Београду, „Савремена администрација“, Београд
- Љушић, Р (1986), *Кнежевина Србија 1830-1836*, САНУ, Београд
- Љушић, Р (1988), *Од Велике школе до Лицеја (1808-1838)*, у А. Митровић (гл.ур.): „Универзитет у Београду 1838-1988“, Универзитет у Београду, „Савремена администрација“, Београд
- Максић, С (1993), *Како препознати даровитог ученика*, Институт за педагошка истраживања, Београд
- Марковић, Ж. Д (2006): *Прилози елитопедагогији*, Виша школа за образовање васпитача, Вршац
- Павловић, В (1988): *Лицејци од 1838. до 1853. године*, у А. Митровић (гл.ур.): „Универзитет у Београду 1838-1988“, Универзитет у Београду, „Савремена администрација“, Београд
- Становчић, В (1993), *Елита*, у Матић, М (гл.редак.): „Енциклопедија политичке културе“, „Савремена администрација“, Београд
- Трговчевић, Љ (1988), *Студије у иностранству прве генерације универзитетских наставника*, у А. Митровић (гл.ур.): „Универзитет у Београду 1838-1988“, Универзитет у Београду, „Савремена администрација“, Београд
- Трговчевић, Љ (2003), *Планирана елита*, Историјски институт, Београд
- Winner, Е (2005), *Darovita djeca – mitovi i stvarnost*, „Ostvarenje“, Lekenik

Историјска грађа:

Архив Југославије, Фонд 66: Министарство просвете Краљевине Југославије

UROS SUVAKOVIC

Faculty of Philosophy of the University in Pristine
With Temporary Head Office at Kosovska Mitrovica

STATE AND GIFTED: INTERACTION OR SEPARATE EXISTANCE

Existence of giftedness and talent is not enough for creation of social elite, especially intelligence and intellectuals, but also existence of suitable social environment that will provide their development is very important. That was the reason why creation of the national educational systems in 19th and 20th century was of special importance. These provided mass literacy on one hand, and on the other hand, they provided education of future leadership elite. These two functions are connected since the appearance of mass literacy contributed to separation of talented from lower social layers who would get a chance to become a member of scientific, educational and generally social elite due to their work and diligence. This also influenced vertical social mobility of societies in question. In that sense, the answer to the question from the title of this work is undoubted: contribution of state in providing gifted and talented to become part of social elite through education is undoubted. Serbian state in 19th century was managed by this endeavor, but also the Kingdom of SCS/Yugoslavia between the two World Wars.

Key words: giftedness, talent, national educational systems, mass literacy, social elite, Principality/Kingdom of Serbia, Kingdom of SCS/Yugoslavia

